

Otázka Krista a církve je od dob reformace v ekumenických rozhovorech jedna z nejobtížnějších.

Když před téměř sedmdesáti lety vydal J. L. Hromádka své výklady o christologických dogmatech a podtrhl jejich význam (Křesťanství v myšlení a životě 1931), setkal se s prudkým odporem, jak o tom svědčí řada článků v tehdejší církevní tisku. Napořád se tato dogmata pokládala za scholastické haraburdí, které nemá budoucnost. Ukázalo se však, že tomu je jinak. Práce Pospí-

šilova dokazuje, že vyznání Krista a zápas o jeho vyjádření a předání, jak se s ním setkáváme v Písmě, církevních dogmatech a teologických výkladech otců, má budoucnost a je nanejvýš aktuální. Pospíšil si dal velkou práci, aby prokázal, že víra v Krista a jeho následování v poslušnosti utváří a prohlubuje naše lidství. Na tom, jak bude lidství realizováno, a to na hlubší rovině, než je ta, kterou představuje zápas o lidská práva, závisí lidství a s ním naše budoucnost.

Josef Smolák

MOUDROST A STVOŘENÍ

Leo G. Perdue, Wisdom and Creation, The Theology of Wisdom Literature, Abingdon Press, Nashville 1994, 420 stran.

Tato kniha vznikala v delším časovém rozmezí. Práci na ní Perdue zahájil v letech 1982–83 v Göttingen. Zde byl jeho konzultantem W. Zimmerli, jemuž, jak sám říká, vděčí za základní tezi knihy. Autor pokračoval v práci na knize v letech 1987–88 v Chicagu. Zde se soustředil na metaforu a imaginaci a na metodologii. Časové rozpětí vzniku knihy po sobě nechává stopu jisté rozdvojenosti díla. Kniha je opatřena podrobným poznámkovým aparátem, který je dobrou pomůckou pro zájemce o další studium daného tématu. Kniha je určena především odborné veřejnosti. Laickému čtenáři ji přibližuje skutečnost, že četba knihy nevyžaduje znalosti starověkých jazyků i to, že se v závěru objeví krátká aplikace pro církev v soudobém světě. Cílem knihy je „vyjádřit teologii mudrců interpretováním pěti základních

mudroslovných knih skrze paradigma metafory a imaginace“ (20). Tezi knihy Perdue vyjadřuje takto: „*teologie stvoření a její korelativní potvrzení, prozřetelnost, jsou ve středu mudroslovného chápání Boha, světa a lidství*“ (20). Kniha je rozvržena do tří částí: I. Moudrost a teologie Starého zákona: Problémy a přístupy (s. 17–74), II. Teologie mudroslovné literatury (s. 75–322), III. Teologie moudrosti, mudroslovná imaginace a metafora (s. 323–342).

I. Moudrost a teologie Starého zákona: Problémy a přístupy (1.–2. kapitola)

V 1. kapitole se Perdue zabývá postavením moudrosti v teologii Starého zákona. Dominantním trendem v teologii Starého zákona po 2. světové válce bylo opomíjet mudroslovnou literaturu nebo ji chápat jako tu, která je vně hlav-

ního proudu izraelské víry. Témata dějin spásy a vyvolení (smlouva a zákon) byla považována za primární pro biblickou víru, stvoření bylo považováno za sekundární. Za teologický základ mudrosloví bývá považováno právě stvoření, proto bylo mudrosloví, ke škodě teologie Starého zákona, často opomíjeno. Tento trend se mění, ale knihy zabývající se mudroslovím zatím přinášejí podle autora jen prolegomena nebo dílčí studie.

Autor předkládá zevrubný přehled literatury (s. 20–46), který hodnotí W. Brueggemann na obálce jako „*soubornou bibliografii k tématu, která je nyní tím nejlepším, co je v angličtině k dispozici*“. Nejdříve Perdue uvádí autory, kteří se navzdory převládajícímu trendu v období po 2. světové válce věnovali teologii mudrců a jejímu vztahu k celku biblické teologie. Jsou to G. E. Wright, který vnímá mudrosloví skrze paradigma historie, dále G. von Rad, přistupující k mudrosloví skrze paradigma historie různých tradic starozákonní víry, C. Westermann, vnímající mudrosloví skrze paradigma dialektiky historie a stvoření a B. Childs, který volí přístup k mudrosloví skrze paradigma kánonu. Sleduje kanonický tvar a funkci mudroslovných knih. Zdůrazňuje plnou teologickou integritu a autoritu mudroslovné literatury jako součásti Písma. Výše uvedení teologové, přes všechny rozdíly, dospěli ke konsensu v následujících bodech. Mudrosloví je teologicky zakotvené ve stvoření, potvrzuje univerzální orientaci víry a etiky a podtrhuje význam rozumu a zkušenosti.

Dále uvádí autor přehled soudobé literatury věnující se teologii moudrosti. Uspořádal knihy a články podle toho, který z hlavních organizačních principů

teologie moudrosti níže uvedení autoři zastávají: antropologie, kosmologie, teodicea, či dialektika antropologie a kosmologie. S antropologií jako organizačním principem pracují: mladý W. Zimmerli, O. S. Rankin, J. Priest, W. Brueggemann. S kosmologií: H. Gese, H. H. Schmid, H. D. Preuss, H. J. Hermisson. J. L. Crenshaw, B. Mack vidí hlavní organizační princip v teodiceji. G. von Rad, R. Albertz, P. Doll, R. E. Murphy, R. E. Clements v dialektice antropologie a kosmologie.

Na závěr 1. kapitoly předkládá autor vlastní souhrnné hodnocení. Každý z výše uvedených přístupů je v něčem přínosný. Mudrosloví se soustředí na lidi. Nicméně není správné vnímat mudrosloví, ani jeho nejstarší vrstvy, jako převážně antropocentrické a sekulární. Moudrost, i v nejstarších vrstvách, je teologicky zakotvena v bázni Hospodinově. Teologie stvoření v obou podobách, kosmologické a antropologické, se jeví jako základ mudrosloví. Přináší s sebou důraz na Boží prozřetelnost, trvající Boží zájem o člověka, péči o něj. Kosmologie je dobrou korekcí příliš antropologického čtení mudrosloví. Není ale dobré vnímat kosmologii pouze prizmatem řádu. Příliš velký důraz na řád by vedl k omezení svobody Boží, mechanickému chápání odplaty. Takové myšlenky jsou mudrosloví cizí. Vždyť mudrci otevřeně pojednávají i nahodilosti života, limity svého chápání, zdůrazňují tajemství Boží i problém trvajícího chaosu. Až dosud byl ignorován významný prvek kosmologie, krása. Vezmeme-li vážně imaginaci a rétoriku mudrosloví, vynikne nám krása světa v jejich pojetí. Mudrci vyjadřují řád světa i jeho krásu. Teodicea se objevuje v mudrosloví častěji. Není dobré ji však chápat jako ústřední téma. Spra-

vednost je v mudrosloví asi ústředním Božím atributem. Teodicea, obhajoba Boží spravedlnosti, je ale druhotná. Dostává se ke slovu až tam, kde je Boží spravedlnost zpochybněna. Dialektika antropologie a kosmologie představuje nejlepší přístup k vyjádření teologie moudrosti. Ale skutečná dialektika, nikoli vývojové schéma od antropologie ke kosmologii, či od jednoho důrazu k druhému. Společným nedostatkem výše uvedených přístupů je to, že nezohledňují jazyk mudrosloví. Konceptualizují mudrosloví, převádějí ho do racionálního jazyka teologického, a tak se vytrácí estetický a imaginativní rozměr mudrosloví. Právě v tomto důrazu je asi největší autorův přínos. Věnuje se podrobně imaginaci a rétorice mudrosloví. Nejdříve si připraví metodologii ve 2. kapitole. V následné interpretaci jednotlivých mudroslovných knih pak opakovaně sleduje jak imaginaci, tak rétoriku. Novost poznatků získaných tímto přístupem se projeví v závěru.

Ve 2. kapitole se autor zabývá metodologií. Konkrétně otázkami teologické imaginace, metafory, rétoriky a sociálního zasazení mudrosloví. Předkládá podrobnější teorii obecné a kreativní imaginace. Dále se zabývá imaginací mudrosloví obecně. Konkrétně se jí bude podrobně věnovat ve II. části. Izraelští mudrci užívali obecnou imaginaci, aby formovali, klasifikovali, organizovali, kombinovali a syntetizovali zkušenosti získané smysly. Jejich dílo je převážně umělecké. Výsledkem jejich imaginace je elegantní, poutavé a rozumné vyučování. Jejich vyučování probouzí imaginaci, stimuluje kritickou reflexi, stává se základem pro rozumné rozhodování a mravní jednání. Mudrci užívali kreativní imaginaci k utváření

svého světového názoru. Navazovali na tradice domácí i zahraniční a tvořivě je přetvářeli. Do světa mudrců, do světa příběhu, básně a jejich reality se nevstupuje jen rozumem. Jsou aktivizovány i smysly, paměť a city. Tento svět zve ke zkušenosti, prožitku. Každý, kdo vstupuje do tohoto světa, ho porovnává s existující kulturou a svým životním názorem. Tak ho vlastně přetváří. Mudrci nepředávali jen tradici. Vytvářeli také vizi nového světa podobnou tradičnímu obrazu, ale i radikálně odlišnou. Tímto způsobem mudrosloví prezentuje eschatologii.

Dále předkládá Perdue teorii metafory a metaforického procesu. Zabývá se obecně funkcí metafory v noetice a hermeneutice. Konkrétní metafory, soubory metafor a jejich funkci v mudroslovném myšlenkovém systému sleduje podrobně ve II. části. Metafory jsou živé. Existují pouze ve vztahu k jiným slovům, k významovému systému, jehož jsou součástí. Nejsou statické. Jejich význam není zmrazený na staletí, mění se. Tradiční metafory tvoří centrum významového systému. Jejich význam se může, stejně jako význam celého systému, posouvat. Kromě toho mohou být radikálně reinterpretovány, či nahrazeny novými. Radikální reinterpretace i nové metafory v sobě mají moc přetvářet realitu. Tento proces obsahuje dekonstrukci předchozích významových systémů a konstrukci nových. Metafory jsou potenciálně nebezpečné. A to především ty metafory, které nepřinášejí jen nové pochopení předmětu, ale mají v sobě i potenciál stát se středem nové reality. Pokud se metafora stane organizačním středem komunity, její vitalita je udržována pamětí, obřady a tradicí. Metafora neztrácí prvek absurdity ani

potom, co se stala součástí, či dokonce středem systému. Pokud je prvek absurdity, napětí odstraněn, např. doslovnou interpretací nebo faktickou definicí, je systém narušen. Z metafory se stává strnulé dogma. Živé metafory jsou víceznačné. Ze své povahy nesnesou úzký význam. Jsou současně otevřené více výkladům. Metafory nejsou nesmrtelné. Postupně ztrácejí svou schopnost ztvárnit skutečnost, inspirovat pro budoucnost, udržovat svět, který vytvořily. Komunita je musí nahradit novými. Jinak stagnuje a ztrácí svou kapacitu organizovat a udržovat společný život.

Dále se Perdue věnuje rétorice a literárním formám mudrosloví. Pojem rétorika používá v tom smyslu, v jakém s ním pracuje rétorická kritika. V českém kontextu se slovo rétorika, pokud vím, užívá ve smyslu umění správně mluvit, nikoli ve smyslu kompozice literárního díla a její analýzy. Autor předkládá principy, jimiž se bude řídit ve II. části. „*Rozumět mudrcům znamená ocenit estetické rozměry jejich učení.*“ (63). Považuje za interpretační chybu ignorovat jejich rétoriku a snažit se odhalit pouze obsah. „*Klíčem k pochopení spisů mudrců je dovolit eleganci a obsahu jejich učení podnítit čtenářovu imaginaci...*“ (64). V mudrosloví se objevují tyto základní literární formy: rčení (*saying*), instrukce (*instruction*), příběh (*narrative*), dialog, báseň. Tyto formy autor podrobněji klasifikuje a charakterizuje.

II. *Teologie mudroslovné literatury* (3.–7. kapitola)

V této části se Perdue věnuje podrobné interpretaci pěti mudroslovných knih: Přísloví, Jób, Kazatel, Sírachovec, Kniha moudrosti. Pracuje s nimi prog-

ramově jako s knihami, literárními díly. Kromě tří knih kanonických pracuje i s dvěma knihami deuterokanonickými. Mudroslovným textům, či vlivům v jiných částech Starého zákona se nevěnuje. Opakovaně sleduje imaginaci, metafory a rétoriku, nejen obsah knih. Aplikuje ty metody, které popsal ve 2. kapitole. V práci s knihami jako celky však není důsledný. Uvedme jako příklad autorovu práci s knihou Přísloví. Ve sbírce Př 1–9 neinterpretuje instrukce. Soustředí se výlučně na básně o Paní Moudrosti, tedy vybrané pasáže, které odpovídají jeho tezi. Ze sbírky Př 10:1 až 22:16 vybírá několik přísloví, která odpovídají jeho záměru, ostatní nechává nepovšimnuta. Se sbírkami Př 22:17 až 24:22, 24:23–34 nepracuje vůbec. Ze sbírky Př 25–29 se věnuje jedinému přísloví. Př 31 vypouští. Pracuje jen s texty, které vyhovují jeho záměru a tezi, proto dospívá k závěrům, které potřebuje. To považuji za největší nedostatek recenzované knihy.

III. *Teologie moudrosti, mudroslovná imaginace a metafora* (8. kapitola)

Autor předkládá shrnutí a závěry, ke kterým dospěl. Místy nadbytečně opakuje myšlenky ze závěru 2. kapitoly. Nejdříve otvírá otázku teologické řeči. Jak mluvit o tajemství Božím? V západní teologii dosud převažuje diskursivní a pojmenovávající (*denotative*) vyjadřování. Teologové se snaží definovat obsah své víry formou článků víry a systematických pojednání. Mudrci nabízejí alternativní typ řeči o Bohu. Svou teologii vyjadřují pomocí příběhů, básní, instrukcí a rčení. Ve své teologii používají imaginace, rétorické struktury a metafory. Proto jejich teologie snese i kontrast, dvouznačnost a rozpor. Obsah

jejich příběhů a básní nelze bez následků oddělit od formy. Jestliže se z jejich prací pokoušíme destilovat teologický obsah, abychom získali systematickou prezentaci, měníme význam textů. Mezi soudobými teology lze pozorovat zájem o alternativní teologické vyjadřování, podobnější řeči mudrců. Někteří „nazývají systematické podání víry teologií druhého řádu, zatímco teologický jazyk Bible považují za teologii prvního řádu.“

Autor prezentuje své závěry ohledně teologie mudroslovných tradic. Předkládá definici moudrosti. Boží moudrost lze definovat jako Boží kapacitu rozvrhnout, zformovat a uspořádat stvoření, dále o něj pečovat a vládnout mu. Jen Bůh rozumí moudrosti. Udílí ji lidem. Lidská moudrost je schopnost představit si (*imagine*) spravedlivý a dobrý řád ve světě, tvořit spravedlivé instituce a žít mravně v souladu s tímto řádem. Tématicky vyjádřeno je středem teologie moudrosti teologie stvoření. Tato teologie má univerzální charakter, Bůh je chápán a vyznáván jako Bůh světa, nejen vyvoleného národa. Klíčovými tématy dějin spásy (exodus, putování pouští, smlouva a zákon na Sinaji, země zaslíbená, smlouva s Davidem, Jeruzalém jako město Boží) se neobjevují v mudrosloví až do Sírachovce, kde jsou poprvé. Z absence dějin spásy však nelze vyvodit, že mudrci byli sekulární myslitelé nebo že se zajímali jen o témata obyčejného života a ne o náboženství. To potvrzuje i skutečnost, že je mudrosloví založeno na bázní Hospodinově. Teologie stvoření se nevěnuje jen počátku, ale i pokračování světa, Boží prozřetelnosti. Bůh je pro tradiční mudrce absolutně spravedlivý, transcendentní a zároveň soucitný, imanentní. Tato velká dialektika prochází celým

mudroslovím. Jedním ze způsobů vyjádření této dialektiky je personifikovaná Moudrost. Když mluví mudrci o Boží transcendenci, uvědomují si své limity a svou smrtelnost. Mudrci věří v Boží spravedlnost, nikoli však v mechanický řád odplaty, ve kterém by každé slovo a čin byly následovány příslušným následkem. Jen Jóbovi přátelé mají takovou představu. Boží svoboda není v mudrosloví omezena. Mudrci očekávají, že dobré skutky a moudré myšlenky povedou k dobrému bydlu. Očekávají, že zlé skutky a hloupost povedou k destrukci. Jejich očekávání ale nemá podobu slepého a naivního přesvědčení. Mudrci, stejně jako další bibličtí autoři, pojednávají stvoření ve dvou oddělených tradicích, v kosmologii a antropologii. Texty, které patří ke kosmologické tradici mluví o počátcích, o Boží vládě nad stvořením, Boží prozřetelnosti. Pokud se mluví o lidech a sociálních institucích, jsou chápáni jako součást většího kosmického řádu. Antropologická tradice se soustředí na počátky lidstva, na lidskou přirozenost, Boží vládu nad dějinami a společností. Někdy popisuje i stvoření jednotlivce. Bůh je v mudrosloví označován obecně: Bůh, učitel, Hospodin. Nebo nepřímou: zájmena, hlas z vichřice. Mudrci se vyhýbají antropomorfním titulům. Nevyhýbají se však nepřímým antropomorfním metaforám. Mluví o specifických Božích činnostech pomocí slov pro činnosti člověka. Metaforami evokují role krále, soudce, umělce, bojovníka, rodiče, milence, manžela, mudrce. Autorova teze o tom, že středem mudrosloví je teologie stvoření, je podle mne poněkud znehodnocena nedostatkem v metodě, na který jsem upozornil v recenzi II. části. Dále podle mne autor nezpra-

covává dostatečně vztah tématu bázně Hospodinovy, kterou zmiňuje a která patří mezi častější mudroslovné motivy, k tématu stvoření, které považuje za centrální.

Autor shrnuje oblasti, ze kterých mudrosloví čerpá své metafory, či celé soubory metafor. Konkrétně se zabývá metaforami řeči o stvoření a o realitě. Je typické, že tyto oblasti jsou společné různým kulturám starověkého Předního Východu. Právě pomocí metafor izraelských a židovských mudrců evokují kulturní paměť. Zároveň metafory zabudovávají do svého vlastního významového systému a tím přetvářejí jejich význam. V kosmologii berou mudrci metafory z těchto oblastí: plodnost, umění, slovo, bitva. V antropologii z těchto oblastí: narození a výchova, umění, dech Boží, král, otrok. Pro vystižení reality čerpají z těchto oblastí: království, domácnost, město, zahrada. Pomocí metafor budují mudrci svůj světový názor. Pomocí metafor prezentují své vyznání i hodnoty. Pomocí metafor provokují imaginaci posluchačů a zvou je do reality, která vyžaduje závazek a zaujetí. Metafory tvoří organizační centra etiky a mravního diskursu mudrosloví.

Autor shrnuje své pozorování rétoriky mudrosloví. Rétorická kompozice mudrosloví je propracovaná. Skrze umělecké vyjádření se mudrci snaží vytvořit soulad krásy a řádu, a tak vyjádřit své chápání Boha, světa, člověka. Mudrosloví obsahuje racionální argumentaci, přesvědčování i vyjadřování, které stimuluje imaginaci. Klíčovou roli v rétorice mudrosloví hrají metafory.

Na závěr předkládá Perdue pět podnětů pro budoucí teologickou práci.

1. Je třeba dále psát a propracovávat teologie mudrosloví. Za pomoci různých

interpretčních paradigmat hledat vyjádření víry mudrců.

2. Je třeba si uvědomit, že kategorie dějin spásy neobsáhne celý Starý zákon. Mnohé texty Starého zákona, nejen mudroslovné, předkládají víru a zbožnost postavenou na jiných základech, než je teologie vyvolení. Jednostranný důraz na dějiny spásy redukuje mnoho ze šfe starozákonní zbožnosti.

3. Je třeba přestat chápat stvoření a prozřetelnost jako druhotná a nevýznamná témata Starého zákona. Stvoření je významným tématem, a to i mimo mudrosloví.

4. Je třeba začít brát vážně biblickou kosmologii a antropologii. Dějinám spásy a smlouvě správně porozumíme až budou zasazeny do širšího univerzálního kontextu.

5. Pečlivé formulování biblické kosmologie a antropologie významně obohatí soudobou teologii a její dialog se soudobou společností. Moderní zájem o antropologii a kosmologii byl mimo jiné vyvolán existenciálními krizemi naší doby. Bible má co říct k aktuálním otázkám.

Vraťme se k tezi a cíli knihy uvedeným na začátku. Teze zní: „*teologie stvoření a její korelativní potvrzení, prozřetelnost, jsou ve středu mudroslovného chápání Boha, světa a lidství*“ (20). Spíše než o tezi by měla být, podle mne, řeč o axiomu práce anebo lépe o hledisku, ze kterého bude mudrosloví pozorovat. Podle mne autor tezi neprokazuje. Používá ji jako klíč k výběru a interpretaci textů. Pět mudroslovných knih interpretuje skrze paradigma stvoření. Cílem knihy je „*vyjádřit teologii mudrců interpretováním pěti základních mudroslovných knih skrze paradigma metafory*“

a imaginace" (20). Jak sám autor nepřímou přiznává v závěru, cíl, tedy vyjádřit teologii mudrců, se mu podařilo naplnit jen z části, jen z určitého hlediska. Práce na vystižení teologie mudrců zůstává i nadále otevřeným úkolem. Jsem pře-

svědčen, že Perdue k naplnění tohoto cíle nemalou měrou přispěl. Především svým důrazem na význam mudrosloví pro teologii Starého zákona, klasifikovaným přehledem dosavadní práce a aplikováním nové metody.

David Javornický

PŘEHLED DĚJIN INTERPRETACE PENTATEUCHU

Ernest Nicholson, *The Pentateuch in the Twentieth Century (The Legacy of Julius Wellhausen)*. Clarendon Press, Oxford 1998, 294 stran.

Kniha oxfordského badatele přináší zevrubný přehled jednoho z nejkomplicovanějších témat Starého zákona, kterým vznik Pentateuchu bezpochyby je. V kontextu Bible autor spatřuje podobně složitou problematiku v novozákonní synoptické otázce, již lze – analogicky k Pentateuchu – sotva kdy definitivně a jednoznačně zodpovědět tak, aby její řešení bylo všemi přijatelné.

Nicholson své dílo rozděluje na dva základní bloky, které dohromady obsahují devět kapitol. První blok nazvaný Od Julia Wellhausena po Martina Notha obsahuje tři kapitoly, které zachycují podrobný přehled bádání od samotných počátků zájmu o Pentateuch až po dílo druhého z badatelů uvedených v názvu bloku. Autor nám zde přibližuje vznik teorie pramenů a jejího kritického rozpracování ve škole dějin náboženství, škole kritiky formy a škole dějin podání. Druhý blok, který zahrnuje zbývajících šest kapitol, začíná hodnocením díla R. Rendtorffa *Das überlieferungsgeschichtliche Problem des Pentateuchs* (1977). Toto dílo vychází téměř přesně sto let po epochálních studiích J. Well-

hausena *Geschichte Israels* (1878, o pět let později přejmenováno na dnes více známý titul *Prolegomena zur Geschichte Israels*) a *Die Composition des Hexateuchs und der Historischen Bücher des Alten Testaments* (1889) a podle Nicholsona představuje paradigmatický zlom v bádání. Tento zlom autor dále sleduje v jeho proměnách až do devadesátých let našeho století.

Čím se zabývají jednotlivé kapitoly? První popisuje vznik a argumentaci jednotlivých literárně-kritických teorií interpretujících Pentateuch (s. 1–28). Jde o tzv. starší teorii pramenů (J. Astruc, J. G. Eichhorn, K. D. Ilgen, H. Hupfeld), teorii fragmentů (A. Geddes, J. S. Vater, DeWette), doplňkovou teorii (H. Ewald) a novější teorii pramenů (J. Wellhausen) s jejím dnes již standardním rozvržením pramenů na J, E, D a P. Druhá kapitola sleduje bádání konce 19. a počátku 20. století, kdy se pozornost soustřeďuje více na předliterární rovinu Pentateuchu (s. 29 až 60). Výraznými osobami tohoto období jsou A. Eichhorn, zakladatel školy dějin náboženství, a H. Gunkel, který nalézá původní Sitz im Leben jednot-